

"המשוגעים" של ים המלח

המפגש עם הנוף הבראשיתי והמיוחד שבו מדבר יהודה נושק למקום הנמוך בעולם מייצר תחושות מנוגדות. יש הנמשכים אליו ויש כאלה שנרתעים ממנו. ים המלח וחופו המערבי מרכיבים יחד אזור קיצוני בהיבטים רבים, וככזה ההיסטוריה מלאה אנשים שראו בים ובסביבתו אזור מאיים ואף מקולל, וכאלה שראו בו ברכה גדולה, כל אחד מסיבותיו הוא

**יש אנשים שאינם יכולים להיות במקום הזה
צהוב להם מידי
שקט שאפשר להשתגע.
יש אנשים שאלוהים גדול עליהם**

**במדבר הזה .
 אנשים נבהלים כשהם שומעים את הכוכבים בלילות.
 אבל יש גם אנשים שנדבקים לשקט הזה, ואינם יכולים לשוב ולהיפרד ממנו.
 אלה, ישארו כאן.
 [חיים גורי]**

שקט שאפשר להשתגע

המפגש עם הנוף הבראשיתי והמיוחד שבו מדבר יהודה נושק למקום הנמוך בעולם מייצר תחושות מנוגדות. יש הנמשכים אליו ויש כאלה שנרתעים ממנו. ים המלח וחופו המערבי מרכיבים יחד אזור קיצוני בהיבטים רבים, וככזה ההיסטוריה מלאה אנשים שראו בים ובסביבתו אזור מאיים ואף מקולל, וכאלה שראו בו ברכה גדולה, כל אחד מסיבותיו הוא. היו אנשים שחששו ממנו, והיו כאלה שנמשכו אליו בתשוקה כמעט רומנטית, או דתית. הנוצרים בימי הביניים חששו מתכונותיו המשונות של ים המלח והאזור: המים הכבדים ששום דבר לא שוקע בהם ולא חיים בהם דגים, גושי האספלט הענקיים שהיו נפלטים ממנו בעבר, ריח הגופרית, האקלים הקיצוני באזור. אין פלא שהם, הרגילים לאגמים באירופה, הנראים כל-כך אחרת מהנוף ה"שומם" ומהאגם המלוח הזה, חשבו שבים המלח שוכן פתח הגיהנום.

[מפות ומדריכים מודפסים ליעד ליעד,](#)
[בהנחה לגולשי מסע אחר!](#)

לעומתם, יש כאלה שראו בים המלח ובסביבתו בעיקר את החיים, ולא את המוות: נווי המדבר שוקקי צמחים ובעלי חיים מיוחדים, בושם האפרסמון העתיק והמסתורי, חקלאות התמרים המשגשגת. יש מי שראו את הפוטנציאל התעשייתי-כלכלי הטמון במינרלים הייחודיים שבמים, או כאלה שהעריצו את האזור בשל הסיפורים ההיסטוריים המרתקים שהתרחשו בסביבתו, ואשר היו לערש התרבות המערבית, או כאלה שנפשמ נקשרה בנופים הייחודיים, ונאבקו בכל מאודם כדי לשמור עליהם. אלה הם "המשוגעים והמשוגעות" של ים המלח.

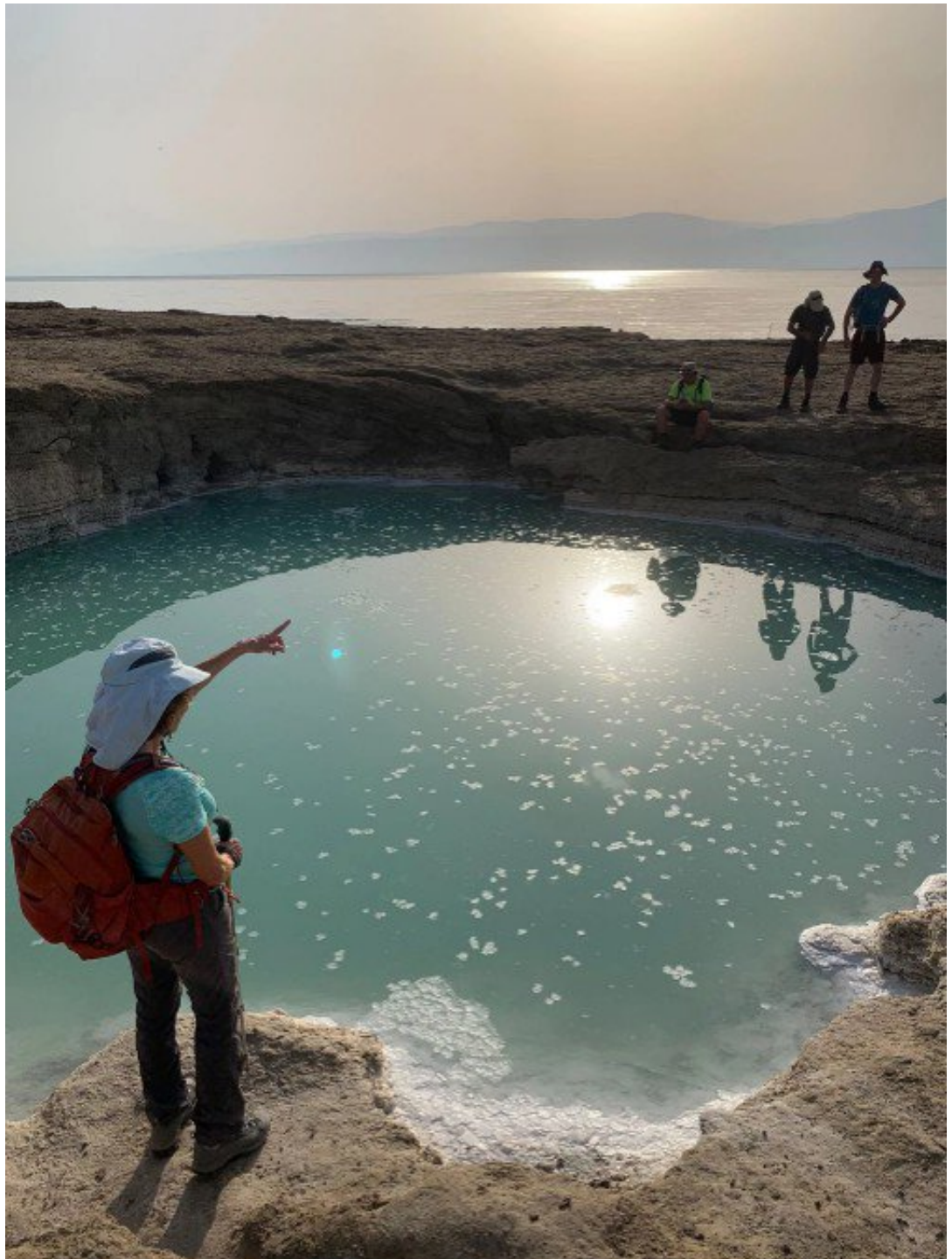
קריסטלים בים המלח. צילום: שאטרסטוק

ההרפתקנים שגילו להפתעתם שים המלח נמוך מפני הים

בראשית המאה התשע-עשרה העובדה שרום ים המלח נמוך יותר מגובה פני הימים האחרים בעולם לא הייתה ידועה כלל. בשנות השלושים של המאה, החלו לפקוד את האזור המסקרן הזה כמה וכמה משלחות של חוקרים נועזים מאירופה, שרצו להבין לעומק את תכונותיו המשוונות. הראשונים שהצליחו לקבוע את גובהו - ואף יותר חשוב מכך - להבין את משמעות התגלית שלהם - לא היו חוקרים מקצועיים, אלא דווקא שני הרפתקנים שניסו לברוח מאכזבות העבר. האחד, **ויליאם ג'ורג' ביק**, קצין אנגלי שסיים שירות ארוך-שנים בצבא הפרסי וכאשר חזר למולדתו, לא מצא בה את מקומו. השני, **ג'ורג' הנרי מור**, בן למשפחת אצולה אירית, שנשר מלימודי המשפטים, שבעודו מנסה להתאושש מרומן אסור עם אישה נשואה העביר את זמנו בהימורים. בשנת 1837 מצאו שניהם מטרה משותפת שתסייע להם לפתוח פרק חדש בחייהם: מסע מחקר לים המלח. במסעם מדדו באמצעות ברומטר את גובה המפלס, וגילו כי הוא נמוך מפני הים.

ימים אחדים אחר הגעתם לים המלח מדד את גובה הים החוקר הגרמני המפורסם (לזמנו), **גוטהילף היינריך פון שוברט**. כאשר ראה שוברט תוצאות המדידה שביצע, הוא לא האמין שיתכן שקיים אגם שנמוך מפני הים, וסבר שהברומטר שלו מקולקל. לאחר שמור וביק פרסמו בעיתונות באירופה את הנתון המפתיע שגילו, ניסה שוברט ללא הצלחה לנכס לעצמו את התגלית שים המלח הוא המקום הנמוך ביותר בעולם, כדי לזכות בתהילה. סיפורם של מור וביק מוכיח שלעתים, דווקא הידע מקבע אנשים לסברות שגויות, ואילו מי שמגיע "פתוח" ללא הנחות מקדימות, מצליח לעתים להבין את

משמעותו של ממצא יוצא-הדופן.

בולען בחוף ים המלח. צילום: גליה גוטמן

היזם הנחוש שזיהה והגשים את הפוטנציאל התעשייתי בים המלח

בראשית המאה העשרים, נהגה ממשלת המנדט הבריטי להעניק זיכיונות או רישיונות לפיתוח וניצול אוצרות טבע, ולא עסקה בכך ישירות בעצמה. לא מעט אנשים השתוקקו לקבל זיכיון לניצול אוצרות

ים המלח, משום שהבינו שבשל כמות המינרלים האדירה שיש במימיו, יש בו ערך כלכלי יוצא דופן. מי שזכה בו בסופו של דבר היה "המשוגע" **משה נובומייסקי**, מהנדס מכרות יהודי מסיביר, שפעל בכל החזיתות להשגת הזיכיון הנכסף. הוא גם ערך ניסויים בים המלח, כדי להבין מה היא הדרך היעילה ביותר להפיק ממנו אשלג, גם גייס כספים למימוש מטרתו וגם פעל פוליטית בכמה מישורים.

בשנת 1905, בעודו עוסק בכריית זהב בסיביר, נחשף נובומייסקי לדו"ח גאולוגי על ים המלח, והבין כי יתכן שניתן להפיק מינרלים בשיטה שונה מזו המוכרת לו וממה שמקובל במקומות אחרים בעולם, המבוססת על התנאים הייחודיים שבאזור ים המלח: לא על ידי כרייה (חציבה), אלא באמצעות אידוי מי ים המלח, אשר בהם ריכוז גבוה של מינרלים. כאמור, נובומייסקי, לא רק הסתפק ברעיון, אלא גם הקדיש את כל חייו למען הגשמת חזונו: הוא עלה לארץ ישראל (ובהמשך העלה גם את משפחתו), ערך תצפיות, סקרים וניסויים, עד שהבין כיצד ניתן לממש את חזונו. בשנת 1930 ניתן לו הזיכיון, והוא ייסד את "חברת האשלג הארצישראלית", שהפיקה מן הים בעיקר אשלג וברום. האשלג משמש לדישון צמחים, מהווה חומר גלם בתעשיית התרופות, עיבוד המזון, הזכוכית, הסבון, הדפוס וחומרי הנפץ. הברום משמש תוסף לדלק ומהווה חומר גלם בתעשיות הצילום, התרופות, מעכבי הבעירה, חיטוי קרקע וחיסול מזיקים בחקלאות. חברת האשלג הארצישראלית זכתה להצלחה רבה: היא הייתה למפעל התעשייתי הגדול ביותר במזרח התיכון, ואף הצליחה לבטל את התלות הבריטית בגרמניה וצרפת באספקת אשלג וברום - מה שעבור בריטניה, היה חיוני ביותר בשנות מלחמת העולם השנייה.

פסלו של משה נובומייסקי במפעלי ים המלח

הרומנטיקן שדחף לכיבוש מצדה ועין-גדי

בראשית ואמצע המאה העשרים היו כמה אנשים בעלי תשוקה אדירה לים המלח, שהקדישו את כל מרצם לאזור המיוחד הזה - בדרך כלל מתוך רצון לפתח אותו. **שמריה גוטמן** שאף דווקא לשמר אותו, וליתר דיוק - לשמר את השרידים העתיקים שמעידים על הסיפורים הדרמטיים שהתחוללו בו בעבר הרחוק. מבחינתו של גוטמן, חשיבותו של האזור נובעת לא רק ממשאבי הטבע הקיימים בו, שאותם אפשר לנצל ולהפיק מהם רווח כלכלי, אלא מן הנרטיב ההיסטורי הקשור בו: הקבוצות היהודיות שחיו לפני כאלפיים שנה בקומראן, בעין גדי ובמצדה, והאירועים שהתרחשו ליד ים המלח. גוטמן, ארכיאולוג אוטודידקט, קיים בשנת 1942 את "סמינר מצדה", שבו החלו לזהות את השרידים בהר, לסמן ולפרוץ בו שבילים. הסמינר ובהמשך גם חפירות ותגליות נוספות של גוטמן בהר - היכו גלים ביישוב היהודי בארץ ישראל בתקופת המנדט, ומצדה ליעד מרכזי למסעות תנועות הנוער והפלמ"ח במסגרת "ידיעת הארץ", פעילות פופולארית באותה תקופה, שבה נבנתה הזהות הלאומית היהודית. הסיפור ההיסטורי של מצדה, שהיה שולי בנרטיב היהודי במשך אלפיים שנות גלות, התאים מאוד לתקופה זו, שבה הציונות שאפה להתחבר לסיפורים עתיקים בהם היהודים חיו על אדמתם ולדמויות חזקות כמו - יהודה המכבי, שמשון הגיבור והסיקריים במצדה, שבחרו במוות על פני שיעבוד ללגיון הרומי. גוטמן השפיע על הפיכתה של מצדה לסמל ציוני של גבורה ועצמאות ולאחר "עלייה לרגל", מעין צליינות חילונית שנובעת מרגשות לאומיים. הוא לא הסתפק במחקרים ארכיאולוגיים של מצדה.

כאשר, במהלך מלחמת העצמאות, בהיותו קצין מודיעין בצה"ל (לפני כן היה מפקד המחלקה הערבית בפלמ"ח), התברר לו שאזור עין גדי ומצדה לא מתוכננים להיכבש במבצע המתוכנן "ייצוב", שנועד לקביעה וייצוב הגבולות בדרום הארץ, הוא הפעיל לחצים על יגאל אלון, מפקד חזית הדרום, להגיע גם אליהם, ובזכותו הם נכללו בשטחה של מדינת ישראל. שמריה העיד: "הסברתי לו את הערך, החשיבות של מדבר יהודה לארץ, את החשיבות של עין גדי [...] ואז הוא אמר לי: אם תיתן לי נימוק צבאי שצריך לעשות את זה בקשר עם כיבוש אילת, אני מוכן לקראת הדבר הזה, מפני שבפקודת המבצע אין כיבוש עין גדי [...], ואז הסברתי לו: אני אומנם לא מתוך הנימוק הצבאי רוצה שאנחנו ניקח את עין גדי, מתוך נימוקים של החשיבות של המקום הזה לנו. [...] אני אמרתי לו שכיבוש עין גדי זה נזר... זה ממש... מי שיעשה את זה, זה בשבילו - שהוא עושה איזשהו דבר שזה זיכרון עולם".

שמריה גוטמן באזור ים המלח

האמנית שהפכה את ים המלח לסטודיו שלה

בראשית המאה העשרים-ואחת הפכה האמנית הישראלית **לנדא** את ים המלח לסטודיו שלה. לנדאו, אחת מהאמניות המצליחות בעולם, יוצרת פסלים, מיצגים, מיצבי וידאו ועוד. מאז ומעולם הייתה אמנית טוטאלית, אך העבודות המיוחדות שהיא יוצרת בים המלח, מקום בעל מאפיינים גאוגרפיים ואקלימיים קיצוניים, מדגישים זאת אף יותר.

למשל, בעבודת הוידאו המהפנטת DeadSee (משחק מלים באנגלית על שמו של ים המלח יחד עם הפועל "לראות") היא יצרה מעין רפסודה שעשויה ממאות אבטיחים הקשורים זה לזה בחוט ומסודרים בספירלה, והיא ביניהם, עירומה, צפים ונעים על פני המים.

בעבודות נוספות שנוצרו בים המלח היא הטביעה במימיו חפצים, עד אשר התגבשה עליהם שכבת מלח שיצרה להם מראה קריסטלי קסום. כיוון שריכוז המינרלים בים המלח גורם לכך שהמשקל הסגולי של רוב החפצים נמוך ממשקלם הסגולי של המים - ומכאן נובעת תכונת הציפה על פניהם, בנתה לנדאו קונסטרוקציות ענקיות ומורכבות, כדי להצליח לגרום לחפצים להישאר שקועים במים במהלך החודשים הדרושים עד שהם מקבלים את הציפוי המרהיב, וכדי להציב את הקונסטרוקציות בעומק הים, היו צריכים האנשים שסייעו לסיגלית בעבודתה לצלול עם משקולות בנות עשרות קילוגרמים קשורות לרגליהם.

אחד החפצים המיוחדים ביותר שהטביעה לנדאו במי ים המלח היה העתק של שמלת הכלה שלבשה השחקנית המפורסמת חנה רובינא בהצגה "הדיבוק" בתאטרון "הבימה". רובינא שיחקה את דמותה של לאה'לה, שלא זכתה להינשא לאהובה, בחור הישיבה העני, אשר נשמתו נכנסה אל גופה כדיבוק. ביצירה זו, שנקראת "כלת מלח", התגבשות המלח על שמלת הכלה החסידית, השחורה, הפך אותה אט-אט ללבנה, בתהליך שתועד מתחת לפני המים. כאשר השמלה נמשתה מן הים היא נראתה כמעין נציב מלח, המזכיר את אשת לוט המקראית, עוד אישה שחייה נגדעו בצורה דרמטית.

סיגלית לנדאו: כלת מלח VI, 2014, הזרקת דיו פגמנטי על ניר כותנה 163X109 ס"מ

שומר הים שצלח את ים המלח בשחייה

בראשית המאה העשרים ואחת, גייס את עצמו **עודד רהב** להצלת ים המלח. רהב הוא יזם סדרתי, שנהג לשחות במי-הים כתחביב, תחביב שהלך ותפס מקום מרכזי יותר ויותר בחייו. הוא נחשף למצבו של ים המלח: מדי שנה מפלס המים באגן הצפוני יורד ביותר ממטר ובעקבות כך נוצרים בחוף אלפי בולענים. מקורם של השינויים הדרמטיים בנוף, שמובילים גם לנזק אדיר לתשתיות באזור, הוא בפעילות האדם: המפלס יורד כי מים שהיו מגיעים באופן טבעי לים המלח דרך הירדן הדרומי, נשאבים לשימושם של כל תושבי האזור וכי מפעלי ים המלח שואבים מים מן האגן הצפוני של ים המלח, ומזרימים אותם לבריכות האידי שלהם, הנמצאות באגן הדרומי של הים. ירידת המפלס גורמת להיווצרות הבולענים, ולתופעות נוספות כגון נדידת המעיינות שלחופי ים המלח והעמקת התחרות הנחלים היורדים אליו ממדבר יהודה. רהב שאף להעלות מודעות לתמורות העצומות שמתרחשות בנוף המיוחד של האזור, ולהניע אנשים נוספים להצטרף לפעולה למען שמירה על ים המלח.

שומרי ים המוות - ראיון עם עודד רהב

בואו ותהיו חלק מהמאמץ להצלת ים המלח. הצטרפו באתר dsgproject.com

אודי אראל, שותפו לקבוצת "משחים למען מטרה" הגה את הרעיון, ויחד יזמו והוציאו לפועל פרויקט חסר תקדים: צליחת ים המלח. במשך 7.5 שעות ברצף, שחו בים המלח יחדיו ירדנים, ישראלים ופלסטינים. מורכבות הפרויקט עצומה - הן בשל הארגון הבינלאומי שהיה כרוך בכך, והן בשל השחייה הממושכת, המאתגרת מבחינה פיזית, במיוחד במי ים המלח, הרוויים במינרלים, ולכן הם מלוחים, שמנוניים וכבדים (ו"שורפים" כל פצע או שריטה בגוף). רהב, כאמור, חדור תחושת שליחות ואומר: "לא בכל יום קם אדם ומציל ים. הזמן הטוב ביותר להציל את ים המלח היה לפני 20 שנה, הזמן הטוב הבא הוא היום." לאחרונה הקים ארגון שנקרא "שומרי ים המלח" (Guardians Sea Dead) שמטרתו להביא את מקבלי ההחלטות בישראל ובעולם לאמץ וליישם מדיניות המשלבת שתי דרכי פעולה: האחת - חידוש זרימת המים במקור המים ההיסטורי המרכזי של ים המלח - הירדן הדרומי. השנייה - לקראת תום תקופת הזיכיון של מפעלי ים המלח בשנת 2030, להגדיר תנאים חדשים שבמסגרתם המפעלים ישאבו פחות מים מן האגן הצפוני.

עודד רהב בעין גדי, צילום אורי סלע

תחייתו של ים-המוות

בראשית המאה העשרים ואחת עתידו של ים המלח, מקום בו השמש מכה בחוזקה, נראה פחות בהיר מאי-פעם. החותם שהשאיר האדם על הנוף בסביבתו עצום - המפלס ממשיך לרדת ובעקבות כך לחופו של הים המעיינות ממשיכים לנדוד והבולענים ממשיכים להיפער. למרות כל התכניות לשיקום האזורים שנפגעו מבולענים, לפיתוח תירות סביב הבולענים ולייצוב המפלס, שום דבר משמעותי עדיין לא נעשה. האמירות על כך ש"הים הולך ונעלם" ו"ים המוות גוסס" הפכו נפוצות.

ניתן לראות את המקום הזה, על המאפיינים הקיצוניים והייחודיים שלו ואת ה"משוגעים" שנמשכו אליו ופעלו בו, כאלגוריה ליחס האדם בחברה המערבית המודרנית, במיוחד בעידן של שינויי אקלים: מחד - הרצון לנצל את משאבי הטבע לטובת הפיתוח והקדמה, ומאידך - ההבנה שאם לא נשכיל לשמור עליהם, המצב עלול "להתהפך" עלינו בצורה בלתי-צפויה. האם נזכה לראות בתחייתו?

ד"ר אורית אנגלברג-ברעם היא היסטוריונית סביבתית. הכתבה מבוססת על הרצאתה "המשוגעים של ים המלח", בה מסופר סיפורו של הנף דרך סיפוריהן של עשר דמויות, חמישה מהם מובאים כאן בקצרה. לפרטים נוספים - <https://oriteb.co.il>

בתמונה העליונה: עבודת וידאו ארט של האמנית הישראלית סיגלית לנדאו
Video, 11:39 min. loop. Still from DeadSee, 2005

[נתקלת בטעות בכתבה? חוסר עדכון? נשמח לקבל ולעדכן <<](#)